

RÓNAY LÁSZLÓ

A humanizmustól a reneszánszig

Históriás énekek

Voltaképp a valóság s annak egy idealizált változata fejeződik ki az 1520-as évek után szinte vezető műfajjá vált *históriás énekek*ben is, amely az irodalmi műveltséget széles rétegek körében népszerűsítette, s ugyanakkor egy erkölcsösebb békésebb világ ideálképét vetítette a hallgatók elé. Ennek a szebb világnak természetesen az lett volna a legfőbb jellemzője, hogy sikerül egyesíteni a három részre szakadt országot, legyőzni a pogány törököt. Ez utóbbit csak igazi hősök vezetésével lehet elérni, ezért a históriás énekek gyakran megnövelik az emberi tetteket, keveredik bennük a valóság és a remény.

Többfelé jártak-keltek énekmondók az akkori Magyarország területén, a legnépszerűbb és legismertebb azonban Tinódi Lantos Sebestyén volt.

Tinódi Sebestyén (+1556)

Azok az alkotásai lettek maradandóak, amelyekben az akkor még hiányzó újságok eseményekről szóló híradásait pótolva, tudósításokban számolt be Buda elvesztéséről, Verbőczy Imre viadaláról, magyar urak török fogságáról, különféle bajvívásokról és vitézi tettekről, s ha itthon nem talált megéneklésre alkalmas témát, hát beszámolt a protestánsok ellen V. Károly seregében vitézkedő magyar huszárok dicső tetteiről.

1552-ben megindult a nagy török offenzíva, amely eleinte félelmetes sikerekkel járt. Az előnyomulás minden jelentős eseményéről hírt adott, megverselte Szeged és Temesvár elvesztését, majd az offenzíva megtorpanását, Eger hősieg védelmét, a törökön vett győzelmet, amely azt a reményt keltette sokakban — benne is —, hogy elérkezett az erők összefogásának és Magyarország felszabadításának ideje. Versei nem lírai műremek, nem is törekedett ilyesmire. Célja a hűség és pontosság volt, nagyon sokat köszönhetünk neki abban a vonatkozásban, hogy ismerhetjük a kor hadi szokásait, vitézi életformáját, azokat az apró, hétköznapi élettényeket, amelyek a történeti művekből rendszerint hiányoznak. Benne is, követőiben is igazi epikus tehetség rejtett, de nem érezték feladatuknak, küldetésüknek eposz vagy regény írását, ezt utókoruk cselekedte meg helyettük, mely rengeteget merített Tinódi és a névtelenségben maradt énekmondók alkotásaiból és a hőöket idealizáló szemléletmódjából. Gárdonyi Géza, a világhírű ifjúsági regény, az Egri csillagok írója is sokszor Tinóditól vette regénye anyagát.

A másik jelentékeny énekmondó, *Ilosvai Selymes Péter* a történelmi múlt eseményeit dolgozta fel műveiben, Szent Pál megtérését, Ptolemaiosz király históriáját — mely voltaképp az ószövetség legrégebb görög fordításának története —, s írt egy regényes históriát is a nagyerejű hősről, Toldi Miklósról, nagyszerű nyersanyagot szolgáltatva ezzel az egyik legnagyobb magyar költőnek, Arany Jánosnak.

Béke és válságjelek

A 16. század végén a török hódítók egyre több belső nehézséggel küzdöttek. II. Szulejmán halála, majd a lepantói csatavesztés, illetve a drinápolyi béke fegyvernyugvást hozott. A kisebb-nagyobb csatározások csak az érintkező területek, a végvárok nyugalmát háborgatták, egyébként ez a kor kedvezett a gazdaság és a kultúra fejlődésének. Egyes városokban megjelent a vagyonos polgárság, mely igényelte a kultúrát és mecénási szerepet is vállalt, s a török hódoltság területén lévő mezővárosok is elindulhattak a fejlődés útján. Ugyanakkor a Habsburg uralkodók vajmi kevés figyelmet fordítottak a végvárok megerősítésére, a katonák élmezőjére és fizetésére, inkább zsoldosokat fogadtak, mert bennük jobban megbíztak. A fellendülés mélyén tehát a válság jelei is mutatkoztak.

A század vége felé a humanista irodalom művelői között mind több rendkívül művelt, széles ismeretanyaggal rendelkező, több tudományágban is járatos főúr és arisztokrata jelent meg. Volt közöttük tehetséges történetíró, mint *Forgách Ferenc*, aki korának történetét írta meg rengeteg hiteles forrásra támaszkodó *Feljegyzésében*, amelynek hitelét növeli éles történetkritikája, józansága, világos helyzetértékelése. Felismerte, hogy Magyarország nem reménykedhetik a Habsburgok és a nyugatiak sokat hangoztatott segítségével. Ígéretnek mindig akadnak, de mihelyt tettekre vagy pénzre volna szükség, az ígéretők sürgősen visszavonulnak s meglegészenek szép jelszavak és buzdítások hangoztatásával. Talán másként alakult volna az egész magyar történelem, ha *Forgáchot* nemcsak történeti kútfőnek, hanem szemléleti mintának is tekintették volna politikusaink...

Nagybirtokos családból érkezett a történetírók közé *Istvánffy Miklós* is, aki 1590-ben elhatározta, hogy megírja százada történelmét, melyet 1490-től 1606-ig tekintett át, részben írott források, részben személyes élményei és tapasztalatai alapján. Hiite szerint a fegyelem és a vallás egységének helyreállítása révén menthető meg az ország a pusztulástól. Nagy jelentőséget tulajdonított a kiváló emberek tetteinek. Munkájának legjobb részeiben jeles történeti személyiségekről rajzolt találó portrékat.

Nagy igényekkel indult *Baranyai Decsi János* történetírói pályája is, összefoglaló művének megírásában azonban korai halála gátolta meg, így csak mint *Sallustius* fordítója írta be magát a magyar műfordítás történetébe.

Egyre gazdagabb termést hozott a reneszánsz költészet néhány tipikus lírai ága: az istenes és a szerelmi költészet. Ezeket emelte világirodalmi szintre a kor legnagyobb lírikusa, *Balassi Bálint*.

Az első nagy magyar költő: Balassi Bálint

Verseit saját maga rendezte ciklusokba. Szerelmi lírájából következtethetünk leginkább egyéniségére, hiszen a kezdeti — rendkívül nagy formakultúráról árulkodó —, a reneszánsz közhelyeitől sem érintetlen pályaszakaszában gyakran foglalta versekbe sűrűn váltogatott kedveseit, akinek kis ajándékai mellé mindig verset is mellékelte nyomatékkal. Ihletének elindítóit gyakran különböző dal-

lamok és a korabeli ismert táncok ritmusai. Rendkívül változatos az a dallamkincs, amelyet felhasznált, s a legkülönfélébb ritmusképletekben is hihetetlen könnyedséggel fejezte ki mondanivalóját, melyen ilyen esetben sem érződik erőltettség. Verseinek zeneiségét csak fokozta azzal, hogy a lassú verssorok ütemhatárainál gyakran élt belső rímekkel, s nem idegenkedett a rímjátékoktól sem. Talán ez a fokozott rímelési készsége vezette el egy teljesen egyéni strófaszerkezet megalkotásához, melyet Balassi-strófának nevezünk.

Szerelmi lírájának igazi kiteljesedését a Losonczi Annával kialakult, szenvedélyes viszonyának kezdetétől számíthatjuk. Ebben a korszakában egyénisége áttört a hagyományokon, s megújítja azokat a hasonlatokat, megszemélyesítéseket, képeket, amelyek szinte minden humanista versben feltűnnek. A költői szimbolikát is saját érzései kifejezőjévé tette. Amikor lelke hányódásairól vall, elveti a petrarkista líra kötelező előírásait, s az élőbeszéd természetességével ad számot túlhabzó érzéseiről:

*Az én szerelmesem haragszik most reám,
Hogy ingyen bánkódom, azt véli én hozzám,
Hogy őtet meguntam,
Fogadásomat gondolja, hogy megbántam.*

*Nem tudok mit tenni, mint kedvét keresni,
Mert ha bánkódom is, ládd-é mire érti?
Ő magát mint gyötri?
Ha pedig örülök, azt is másra véli.*

(Anna nevére, 1578)

Ez a természetesség néhol túlságosan zabolátlanul, kidolgozatlanul tört elő költészetéből. Amikor azonban alaposabban nekilátott a humanista költők legújabb lírai törekvései megismerésének, s próbaképp át is ültetett Marullus és Janus Secundus költeményei közül néhányat, saját lírája feszesebb, invenciózubb lett. Ekkor fejlődött ki az az izgalmas többértelműsége, melynek eredményeképp például szerelmi célzattal írt verseit úgy olvasták, mint a vitézi élet magasztalásait. Ez is jelzi, hogy Balassi kora érzésvilágának mily sok elemét tudta szintetizálni.

Bár az 1580-as évek elején írt verseiben fel-feltűnik a vitézi élet, a szabadság és kötetlenség ideálképe, ezekben inkább sorsa jobbra fordulásának örvendezik, azt mondja el, milyen öröm gondtalanul mulatozni a víg címborák között. Feldolgozott régi trubadúr-témákat éppúgy, mint Marullust, de az utóbbit csak látszólag követte gondosan, a képek, a hasonlatai jellegzetesen magyar környezetből fakadnak, azt idézik az olvasó tudatába. S hogy hitelesítse is a különbséget, nagybüszkén így fejezi be a verset:

*Marullus poeta azt deákul írta, im én pedig magyarul,
Jó lovam mellett velő füven létemben, fordítám meg deákul,
Mikor vígan laknám vitéz szolgálímmal, távozván bánatímtul.*

Ebben a típusban legszebb versét *In laudem verni temporis* (= a tavasz dicsé-

retére) írta. A vágáns tavaszköszöntő énekek hangulatát éppúgy visszaidézi, mint a pünkösdi himnusokét. Csakhogy ezt a verset nem a Lélek közeledtének emelkedett érzése szövi át, hanem a tavaszi megújulás boldog tudata, mely egészen más lelki és testi élményeket ígér.

A tavaszköszöntő vers is azok közé tartozik, amelyeket a végvári vitézek mint egy életforma és életideál himnusát olvashatták. Ebben a típusban azonban egyértelműbb *In laudem confinium* (= a végek dicsérete) című költeménye, mely méltó darabja lehet bármilyen világirodalmi antológiának. A 9 strófára tagolt verset a bevezető rész himnikus magaslatoakra emelkedő „laudes”-e és a befejezés elégikus hangulatot keltő búcsúszava fogja egybe. Aki igazán hitelesen akarja megismerni azt a lelkiállapotot, amely a végvárakban harcoló vitézeket hatotta át és olykor legendás hőstettekre ösztönözte, keresve sem talál hitelesebb kalauzt Balassinál, aki nem idealizálja ezt az életformát, hiszen a halálról is szól, de érzeteti erkölcsi magasabbrendűségét, melyben egybeforr a virtus és a humanitás.

A reneszánsz-kori költő számára természetes volt, hogy égi és földi egységet alkot, s személyes életében hol az egyik, hogy a másik jut érvényre. Balassi istenes verseibe is minduntalan belejátszik a földi érzésvilág, s ez egészen természetes, hiszen ezekben a költeményeiben bűnös lélek könyörög bűnei bocsánatáért, hányatott sorsú ember belső békességért és megnyugvásért, s hogy ezeket elérje, néha még alkudozik is Istennel: ha sorsom jobbra fordul, én is mindent megteszek, hogy minél többen dicsérjenek téged. Nem különleges magatartás ez, minden kérő imádságban fellelhető ez az alapérzés. A költő úgy érzi, vezekelt már bűneiért, hiszen életének vargabetűi, fokozatos elszegényedése elég ahhoz, hogy megérdemelje a bocsánatot. Személyesség, a formákat szétfelezítő indulat éppúgy hevíti ezeket a verseket, mint a szinte tökéletes formakultúra, amely zsoltárparafrázisaiban érvényesül leginkább. Lelki rokonának érezte Dávid királyt, a költőt és a bujdosót, így a zsoltár-stílusában a saját élményeinek kifejezési lehetőségére lelt. Világképének csúcspontján Isten áll, hozzá fordulva az egész teremtett világ minden szépségét és bánatát megszólaltatja. S amint sorsa szinte ellehetetlenült, költészetében egyre nagyobb teret kapott a békés, jó halálért való könyörgés. Halálos ágyán is Istenhez fordult, hogy enyhítse szenvedéseit, s mossa el bűneinek szennyét.

Úgynevezett Júlia-verseit, melyek szerelmi költészetének csúcspontját jelentik, ugyancsak a teljesség igénye hatja át, szinte vallásos áhítattal merül el a szerelemben, mely ugyancsak az ég adománya. Alighanem ismerte Petrarca *Il canzoniere* című ciklusát, ez is erősíthette abban az elhatározásában, hogy Lozonczi Anna meghódítására írt újabb verseit elrendezze és ciklus formában örökítse meg az utókor számára. A ciklus részben követi a humanista líra szokásrendjét, hiszen a költő személyes élményeti és vágyait mitikus környezetbe transzponálja: Venus és Cupido mutatják meg neki az imádott kedves átlékesített égi képét, de ez a távoli alak hamarosan földi valójában is megjelenik, amint gyászfátyola mögött felvillan ígéző szeme, hogy aztán ismét kilépjen a valóság vonzasköréből, s elérhetetlen messzeségből szikrázzék szépsége. A költő fájdalmas távolságból szemlélheti csak a tovatűnt kedves képét, s bujdosó, kivetett állapotában csak a bús darvak által küldhet neki reménytelen üzenetet. A földi valóság bilincseit rendkívül hitelesen ábrázolja, s ezzel csak növeli a kettejüket elválasztó távolságot, melyet akkor sem hidalhat át, amikor újra valóságos élethelyzetben jeleníti meg imádotját. Júlia ugyanis a forgandó szerencsét jelké-

pezi, amely a költőnek oly ritkán mutatta kegyes arcát, s „Júlia szép képe” voltaképp az életnek azzal a felével azonosul, amelyet mindnyájan szeretnénk elérni vagy megvalósítani, de keveseknek sikerül.

Még egyszer felvillant azonban Balassi életében a remény: az utolsó esztendőben írt Célia-versekben, melyeknek bensőséges szépsége vetekszik eddigi szerelmi költészetének darabjaival. Különös lebegést kölcsönöz e verseknek a költő kifinomult hasonlat-technikája: nem értelmezi és nem magyarázgatja hasonlításait, oly szerencsésen ábrázolja a hasonló és a hasonlított egymáshoz való viszonyát, hogy nincsen szüksége további kitérőkre s a reneszánsz költészetre oly jellemző mitologikus visszaulazásokra sem. *Kit egy lengyel citerúlányra szerzett* című versében annyi erővel szólaltatja meg a szerelem mámorát, hogy messze meghaladja a humanista stilizációt. Ugyanakkor azonban igyekezett tömöríteni is mondanivalóját, mintha ráébredt volna, hogy az élete útja a vége felé közelít, s ezáltal látóhatára is összeszűkül, kifejezésmódja az epigramma felé haladt.

Drámáiban és prózai műveiben nem érte el azt a mélységet, mely költészetét jellemzi. Figyelemre méltó azonban, hogy Castelli *Amarilli* című pásztorjátékának magyarításakor rendkívül ügyelt a szereplők hiteles beszéltetésére, ezért az eredeti szövegen bizonyos módosításokat is tett, talán azzal a szándékkal, hogy így honosítsa meg nálunk a reneszánsz szerelmi komédiát.

Két évszázadig szinte meghatározta a magyar líra további fejlődését, aztán hatása kis időre elhomályosult, de újabban ismét foglalkoztatja a kutatókat, s ezzel párhuzamosan az olvasói köztudat számára is nyilvánvalóvá lett, hogy századunk rendkívül népszerű magyar költészete is sokat köszönhet ösztönzéseinek. (Elég, ha *Ady Endrére* vagy *Nagy Lászlóra* hivatkozunk.)

Halála után meglehetősen hosszú időnek kellett eltelnie, míg hozzá hasonló tehetségű író jelentkezett a magyar irodalomban. Voltak minden műfajban érdekes kezdeményezések, ezek azonban inkább fejlődéstörténeti szempontból érdekesek: hozzájárultak ahhoz, hogy hazánkban is egyre szélesebb, igényes olvasó réteg alakuljon ki, amely nemcsak a hagyományos és új egyházi műfajoktól várta ízlése fejlesztését és irodalmi érdeklődésének kielégítését, hanem mind határozottabban fordult az új kifejezési formák felé.

Protestáns prédikátorok

Magyari István (+1605) e prédikátor-nemzedék első fecskéje. Hamar ráébredt arra, hogy a magyarság mit sem várhat a keresztény nyugattól, s azt is érzékelte, hogy a sztoikus magatartás sem segíthet a súlyos bajok orvoslásában. Igyekezett tisztét meghaladó perspektívában gondolkodni, s az egész ország felemelkedését szolgálni. E célból írta *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602) című nagyhatású könyvét. Négy okkal magyarázta Magyarország romlását. Egyrészt a katolikusokat ostorozta, másrészt a földesurak bűneit, melyek vissza-visszatérő jogos elkeseredést keltettek minden öntudatos prédikátorban, akik ráadásul egyre inkább megszenvedték az ellenreformáció mind erőszakosabban megnyilvánuló visszatérítő buzgalmát. Magyari azt is pontosan látta, hogy a végvárak szétzüllesztése, és az ott harcolók erkölcsi és anyagi romlása a hanyatlás legfőbb oka.

A helyes, okos történelemszemlélet ezekben a művekben sajátos profétálással és meglehetősen ingatag alapokra épített teologizálással párosult, s mivel ez

utóbbi vonatkozásban az ellenreformáció legnagyobb hazai alakja, Pázmány Péter képzetesebb volt, rendszerint ellenfelei társadalmi érveit is visszaverte, holott azok érvényesek voltak, s szélesebb körben hatva talán a magyar függetlenség gondolatának megvalósulását is segíthették volna.

Alvinczi Péter (1570-1634) nagyformátumú politikus is volt Bocskay és Bethlen bennfentese, *Querela Hungariae* című munkája pedig a klérus és a főnemesség bűneinek valóságos regisztere. Szenvédélyes, érzelmekre ható stílusa bizonyára sok korabeli hallgatóban keltett felháborodást.

E kor legértékesebb törekvéseinek összefoglalója *Szenczi Molnár Albert* volt.

Szenczi Molnár Albert

Zsenialitása részben abban rejlett, hogy nagyszerűen alkalmazkodott a kor követelményeihez, s azokat a legmagasabb színvonalon tudta kielégíteni. Fiatalon ébredt rá arra, mennyire hátráltatja a korszerű műveltség megszerzését és terjedését a kor igényeinek megfelelő szótár hiánya. Nem véletlen, hogy elkészült munkája még életében három kiadást ért meg. Ezek anyagát szüntelenül bővítette, a latint a görög szinonimákkal gazdagította. A kétnyelvű szótár segíthette a magyar nyelv megismerését, kulturális eredményeink széles körű propagálását. Ebben a vonatkozásban Szenczi Molnár Albert felmérhetetlenül sokat tett. Hanauban kiadott magyar nyelvtana is kettős célt szolgált: az iskolai oktatás hatékonyabbá tételét, mert az alaktan mellett már a leíró mondattannal is foglalkozott, másrészt megkönnyítette azok dolgát, akik magyarul akartak tanulni. Századokig nélkülözhetetlen kézikönyve lett az oktatásnak, kiindulópontja a további nyelvtani kutatásoknak.

Nem kevésbé jelentősek zsolnárfordításai sem, amelyekben tiszteletet parancsoló bizottsággal használta fel mindazon költői eredményeket, amelyeket a magyar líra addig elért. Ennek következtében magyar zsolnárai alkalmazkodón követték ugyan az eredetieket, formájuk is hiteles, mondanivalójuk azonban néhol érzékletesebb az eredetinél. Dallamai ugyan eltértek az akkor használatban lévőktől, ezért a gyakorló kántorok egy ideig nem szívesen énekeltették a gyülekezetekkel Szenczi Molnár fordításait, utóbb azonban egyre népszerűbbek lettek, majdhogynem a „hivatalos” fordításoknak nevezhetnénk őket.

A hasznosságra való törekvése nyilatkozott meg abban is, hogy lefordította *A legfőbb jóról* szóló tanító könyvecskét. Nemcsak az erkölcsi filozófia addigi eredményeit emelte magasabb szintre, hanem példát mutatott azzal is, hogy a művet érthetően, használhatóan tolmácsolta segítve ezzel az elméleti stúdiumok lefelé áramlását, s a használható, közérthető filozófiai nyelv megteremtését.

Szenczi Molnár Albert nemcsak kora egyik legjelentősebb kultúra-szervezője volt, hanem utazásaival is példát adott. Szellemi nyugtalansága, minden új impresszióra fogékony nyíltsága olyan példa lett, melyet sokan követtek. Ebből a folyamatból aztán egy új műfaj is kialakult, az útleírás, melynek első magyar darabját a regényes sorsú *Szepsi Csombor Mártonnak* (1595-1622) köszönhetjük.

A magyar barokk irodalom

A jezsuiták szerepe

A magyarországi barokk műveltség elterjesztésében a jezsuiták játszották a vezető szerepet. A rendnek jelentékeny befolyása volt a bécsi udvarban, s ezt könnyű volt kiterjesztenie számos főúrra is. A 17. század közepén több protestáns nagyurat ugyancsak sikerült visszatéríteniük, sőt, a polgárok körében is sikereket értek el.

Az ellenreformáció diadalra juttatásában egyformán érdekelt volt a főnemesség, a királyi udvar, de a középnemesség is. A katolikus egyház lényegesen hierarchikusabb és tekintélyelvűbb, mint a protestáns, erőszakellenessége nyilvánvaló. A reformációhoz csatlakozott szegényebb rétegek képviselői viszont bármikor készek voltak függetlenségi jelszavakat hangoztatva fegyverbe állni, s az idegenekre-törökökre-németekre támadni. Ekkor már mindenki számára nyilvánvaló volt: Bécsnek nem érdeke, hogy erős Magyarország szülessék, sokkal több hasznára volt egy félgymarmati sorban hagyott, de még így is nehezen áttekinthető-megfékezhető provincia. Bár mind a nemesség, mind a polgárság körében megfigyelhetők olyan törekvések, melyek a közállapotok elmaradottságát megváltoztatva Európához akarták közelíteni Magyarországot, ezek a török tartós jelenléte, az erdélyi fejedelemség széthullása s a mind zsarnokibb Habsburg-jelenlét miatt kudarcot vallottak. A 17. század végétől mind erősebb lett a főnemesség vágya, hogy részese lehessen az európai műveltségnek, amelyet azonban csak a Lajtán túl vélt megszerezhetni. Ezért a magyar művelődés ügyével alig foglalkozott, az úgynevezett köznemesség pedig egyre műveletlenebb, érdektelenebb lett, még a gazdasága sem érdekelte, nemhogy a kultúrára figyelt volna. Érthető, miért fordultak oly szomjas érdeklődéssel a fiatalok a felvilágosodás eszményeihez a 18. század végén, s az is, miért igyekeztek a hatalmon lévők ezt az érdeklődést tűzzel-vassal elhomályosítani.

A jezsuiták sikerének titka elsősorban az oktatás megszervezésében rejlett. A nemesség és a polgárság is támogatta eredményesen működő tanítási rendszerüket híres iskoláikat. Magyarországon érvényben volt a „cuius regio, eius religio” elve, ezért a jezsuiták elsősorban a főnemesség visszatérítésére összpontosították erejüket. Főúri pártfogókat szereztek, a nemes asszonyok számára pedig kitűnően szerkesztett, misztikus elemekben sem szűkölködő ájtatossági könyveket adtak ki. Krisztus katonái igazi elszánással működtek az ország minden részén, sok névtelen akadt közöttük, akik azonban munkásságukkal előkészítették az ellenreformáció legnagyobb alakja, Pázmány Péter működését.

Pázmány Péter

Élete főműve a patológia tárgykörébe tartozó *Isteni igazságra vezérlő kalauz* (1613). Majdnem egy évszázad óta folyt a harc a reformáció és az ellenreformáció képviselői között hittételek és tanok értelmezéséről. Pázmánynak az volt az elképzelése, hogy a szentírási szövegek, a hagyomány és az egyházatyák útmu-

tatásainak alapján minden vitás kérdést meg lehet oldani, s vissza lehet verni a reformációt. A hatalmas erudícióval fölépített munka azonban nem száraz, elméletieskedő vitairat, hanem színes, eleven, kitűnően szerkesztett, igazi stílusművészettel megírt, magasrendű alkotás. Pázmány is felismerte a nagy igazságot: széles körben sosem hat a tudomány, ha nem képes népszerű érthető formában kifejteni elveit. A *Kalauz* telve van érdekes, szellemes anekdotákkal, a szerző jól tudta s tapasztalta is, hogy a magyar ember természetéhez hozzátartozik e műfaj szeretete. Mindazonáltal Pázmány alkotása nem fecsegés: az első igazán teljes és szerves bölcséleti építmény nyelvünkön, s döntő szerepet játszott a magyar filozófiai műnyelv megteremtésében, beteljesítve az addigi értékes kezdeményeket, amelyekből azonban hiányzott az ő egységes, koherens szemlélete és hatalmas ismeretanyaga.

Hasonló erények jellemezték prédikációit is, amelyekben fölényes tudással verte vissza ellenfeleinek érveit. Remekül forgatta a gúny fegyverét, tömören, mindig a legszerencsésebb és legtalálóbbr képekre akadva fejtette ki mondanivalóját. Beszédeit logikusan szerkesztette, igyekezett kerülni minden fölösleges érzelmi effektust, hite szerint ugyanis, amikor Istenről szólunk, vele társalkodunk, kerülnünk kell a szórakoztatás eszközeit, melyek máskor segíthetnek mondanivalónk okosabb és szellemesebb kifejtésében. Ebben a műfajban is a nyelvfejlődés fontos alakja, hiszen körmondatait mesterien szerkesztette, s a beszélt nyelvet a művészi kifejezés eszközévé tette. Ebben bizonyára meglévő zenéi tehetsége is segítette, némely helyeken prózája muzikális hatást kelt.

Nagy patrológiai munkájában és beszédeiben az értelmi elemek túlsúlya egészen természetes. Pázmány azonban az oldottabb, lírai kifejezőmódban is otthonos volt, jól mutatta ezt hatalmas sikerű *Imádságos könyve*, amelynek egyik-másik imádsága ma is megtalálható katolikus imakönyveinkben, s 1624-ben megjelent Kempis-fordítása. Ennek sokat emlegetett előszavában fogalmazta meg ars poeticáját: azon fáradozott, hogy fordítása ne a latin eredeti szellemét kövesse, „hanem oly kedvesen folynék a szó, mintha először magyar embertől, magyarul irattatott volna.”

Pázmány Péter lenyűgöző tudásával szinte eldöntötte a reformáció és ellenreformáció harcát. Stílusának erejével és tudatosságával pedig megteremtette azt a magyar prózai nyelvet, amelynek már nem volt szüksége latin mintákra, mert olyan hajlékonyá és kifejezővé tette, hogy a legnehezebb fogalmak visszaadására is alkalmasnak bizonyult. Ez a tudós érsek legnagyobb érdeme.

Pázmány hatása

Pázmány Péter hatalmas térítői és írói sikerei természetesen rendtársaiban is felgyújtották a lelkesedést. A kolozsvári jezsuita kollégium egyre-másra bocsájtotta szárnyra a kiváló növendékeket, akik a közismerten nehéz és alapos rendi oktatás végeztével felsorakozva valóban „militans” hévvel láttak el gondolkodói, térítői, hitvédő és fordító feladatokat. Katolikus körökben máig jól ismert *Káldi György* tevékenysége, aki lefordította a teljes szentírást. Attól kezdve a protestánsok évszázadokig Károlyi Gáspár, a katolikusok pedig Káldi György szövegein nőttek fel, s mindkét vallásfelekezet képviselői meg voltak győződve arról, hogy az ő fordításuk a szebb, a hitelesebb és a gördülékenyebb. Rendkívül népszerű volt *Veresmarti Mihály Megtérésének historiája* is, amely a 17. század

harmincas éveitől, amikor első kiadása megjelent, több átdolgozott formában bizonyította fiatalok és öregek számára, hogy a Lélek végül a helyes útra viszi a tévelygőket, akik hiába keresik kételyeikre a választ a protestáns prédikátorok alkotásaiban.

Ez a Pázmánnyal egykorú, vagy nála kicsit fiatalabbakból álló nemzedék nagy érdemeket szerzett a magyar barokk prózastílus kialakításában. Nem hitvédő műveket írtak, hanem kegyes, a jóságra intő olvasmányokat, céljuk az olvasói képzelet megmozgatása volt, hogy így ösztönözzenek a nemes példa követésére. *Lépes Bálint* (1570-1623) regényes formában, mozaikkockaszerűen írt novellisztikus elemekből szőtt prédikációi valóságos iskolát teremtettek ebben a vonatkozásban. Nyomán ugyancsak sokan indultak el, s hol barokk pompával, hol egyszerűen és célratorően, de jelentékenyen hozzájárultak komolyabb, igényes olvasóközönség kialakításához.

Katolikus énekek

Ezt segítette a felvirágzó barokk költészet és a katolikus egyházi énekkultúra alapvető megváltozása is. Az ellenreformáció nagy alakjai felismerték, hogy a széles tömegek visszatérésének egyik legjobb és legbeváltabb útja a magyar nyelvű templomi énekkultúra minél magasabb színvonalú felvirágoztatása. Hol itt, hol ott tűntek fel kéziratok énekgyűjtemények, s *Kisdi Benedek*, egri püspök jóformán csak beteljesítette ezeket a fontos kezdeményeket *Cantus catholici* (1651) című kiadványával, amely évszázadokra meghatározta a katolikus templomok énekrendjét. Kisdi ugyanis az egyházi év ünnepekőrei szerint alakította gyűjteményét. Az ellenreformáció szellemiségének megfelelően nagy teret szentelt benne Szűz Máriának és a szenteknek, és gondja volt arra is, hogy a legszebb régi énekek szintén bekerüljenek a *Cantus catholicibe*, s arra is, hogy a latin zsoltárok és himnuszok újonnan elkészült fordítása szép, jól énekelhető legyen. Vállalkozásának a huszadik századig nem született párja, akkor a kor jeles katolikus költői és zeneszerzői fogtak össze egy teljes, használható, modern énekgyűjtemény megteremtéséért, amelynek *Szent vagy, Uram* lett a címe. Felépítésében ez is követte Kisdi Benedek gyűjteményét, s abból jónéhány szöveg és dallam is belekerült némi változtatással, modernizálással. A híres *Csordapásztorok...* kezdetű ének azonban a 17. század közepe óta változatlan formában él tovább a karácsonyi ünnepkör katolikus énekei között.

A magyar barokk érdekes jellemzője, hogy az európai gyakorlattal ellentétben nem hatotta át az udvari szellem. Érthető, hiszen a török jelenléte virtuálissá tette a magyar királyeszmény megvalósulását. Ugyanakkor a nagyobb nemesi udvarokban virágzó barokk kultúra fejlődött ki, amelynek szellemisége magyar volt, tendenciája török-ellenes, művelői között pedig a kor legjelentősebb főurai is feltűntek. Kiemelkedett közülük *Zrínyi Miklós*.